

Mýty v česko-německých vztazích

Franz Chocholatý Gröger

Každý národ v průběhu svého dějinného vývoje vytváří své mýty, ani Češi nejsou výjimkou. České mýty mají zvláštní, pro tuto zemi typický rys. Zdůrazňují, jak jsme jako malý národ předjali světové události. Snad nejvíce je to vidět na všech těch mýtech o husitském hnutí. Vraťme se však k oné mystifikaci česko-německých vztahů po celou historickou dobu, kdy tyto dva jazykové kmény jednoho zemského národa spoluvytvářely dějiny Čech, Moravy a Slezska.

Již při čtení textů českých vlastenců první poloviny 19. století můžeme lehce nabýt dojmu, že tito autoři vlastně žili ve stavu permanentního ohrožení z německé strany, že byli nuceni vést nepřetržitý boj za zachování svého národa. Jak nás poučuje v „Pražském poslu“ J. K. Tyl, „Již za Libuše drali se do života českého“. Vědeckou argumentaci tomuto tvrzení, jako ostatně celému českému mýtu, dodal František Palacký svou tezí o „vzájemném stýkání a potýkání se“. Bohužel formující se nacionální ideologie převzala tuto tezi ve zjednodušeném černobílém obraze a s velkým důrazem na negativní stránku tohoto poměru. V tomto poměru byla pak Němcům připsána záporná role věčných útočníků. Kořeny tohoto stereotypu „dědičného nepřítel“ sahají daleko hlouběji než do poloviny minulého století. Příkladem může být kronika tak zvaného Dalimila, která je zcela naplněná protiněmeckou záští (proto se také stala oblíbenou četbou, neboť podle této kroniky by měli být všichni Němci prostě vyhnáni s uřezanými nosy ze země). Z r. 1618 pochází známý spis Pavla Stránského ze Zapské Stránky, kde připomíná Němce k ježkovi, který se nechal pozvat zajícem do jeho doupěte a pak ho vypíchal.

Ve druhé polovině 18. století se ke slovu dostávají reminiscence na husitskou dobu, které vytvářely velmi příznivou půdu pro pěstování negativního stereotypu Němců. Tito obrozenci nechápali náboženský aspekt husitství a co nejvíce se soustředovali na jeho stránku národnostní, zapomínajíc na historický fakt, že v 15. století pojem národa vycházející z jazyka neexistoval. Husitství je v tomto období interpretováno jako jedna z epizod věčného česko-německého boje. Pro potvrzení věčného česko-německého boje přicházejí v této době známá falza Rukopisu královédvorského (např. báseň Beneš Heřmanův) a Rukopisu zelenohorského (např. báseň o Libušině soudu).

Na druhé straně nutno podotknout, že reakcí na narůstající úspěchy českého hnutí z německé strany zaznívá teze, že za svou vzdělanost vděčí Češi především německému vlivu. S blížícím se rokem 1848 se konfrontační argumentace ještě více radikalizovaly a během revoluce vystoupily v jasných konturách. V této vřavě pak zanikly všechny snahy o vzájemnou spolupráci. Poněkud je pozapomenuto na tuto spolupráci, jejímž přirozeným základem a motivem bylo společné sdílené prostředí, v němž tyto dvě jazykové skupiny žily a proměňovaly je. Nutno však konstatovat, že nedošlo k asimilaci jedné ani druhé. Německá reformace navazovala Lutherem přímo na Husa a tím pomohla prolomit izolaci českého pohusitského utrakvismu, Češi a Němci se „srovnali ve víře“. Zdálo se, že jsou položeny základy ke společné kultuře. Snaha po jednotě je vedla po dalších sto let ke společnému boji za stavovské a náboženské svobody a spolu pak končili na staroměstském popravišti a nebo v exilu. Na druhé straně byl v pozdější době vytvořen mýtus o popravě „českých pánů“ a vyhnání „české šlechty“. Bohužel se jaksi opomenulo, že tato šlechta a tito páni hovořili německy a že v té době pojem český byl totožný s pojmem böhmisch a nikoliv tschechisch. Poněkud se zapomnělo, že Komenský na gymnáziu ve Fulneku učil německy, aby tak připravil evangelíky na studia na evangelických školách, že knihy, které posílal do vlasti, byly knihy psané v jazyce německém. Zapomnělo se na to, že čeští evangelíci nacházeli svou ochranu v německém prostředí a z tohoto prostředí také čerpali duchovní sílu po celou dobu rekatolizace.

Posledním vzdělavcem období před rokem 1848, který se snažil obnovit zemský patriotismus, byl Bernard Bolzano. Zemský patriotismus preferoval nejen občanské ctnosti, ale také

národnostní a náboženskou toleranci a smazával hranici mezi našimi a jejich. Občanství je v takovém pojetí nad všemi přírodními a kulturními (dá se říci nahodilými) rozdíly. Čeští obrozenci však nutně potřebovali ono rozlišení na MY a ONI, aby mohli sami sebe a své krajany mluvící stejnou řečí vehnat do potřebného nadšení, v němž jsou lidé schopni přinášet oběti, ale bohužel také nenávidět ty druhé mluvící jiným jazykem. A toto odlišení, toto samolibé vzhlížení na sebe sama vedlo pak k vytváření mýtů o své vlastní neomylnosti, o své výjimečnosti, o přirozené humanitě vlastního národa. Na druhé straně pak k vytváření mýtů o chybách těch druhých, o jejich zkaženosti a sklonu k násilí. Vedlo to k tomu, že např. Jungmann nepokládá za vlast místo, kde se nemluví česky, či lépe řečeno, kde se dosud nemluví česky.

Odmítnutí zemského patriotismu nutně vedlo k tomu, že se prosazovala vláda Čechů, tedy česky mluvících Čechů, i na územích, kde se česky nemluvílo. I když cíl jak jazykového nacionalismu, tak zemského patriotismu byl stejný - prostředky byly zcela odlišné. Odmítnutím občanských ctností českým nacionalismem, nejen českým, ale také německým, byla odmítnuta možnost politické a morální odpovědnosti za celek českého státu. Místo toho byla nastoupena cesta stále vzrůstajících požadavků, obstrukcí a osočování. Bojovalo se sice zprvu o obrodu českého národa, ale pak šlo jen o rozšíření českého prostoru o kraje, kde se česky nemluvílo. Prostor se sice rozšířil, národ se však neobrodil, ale spíše naopak. Navykl si na revoluci, na neodpovědnost. Zdá se, že program občanského patriotismu byl pro obrozující se českou společnost příliš náročný, svou střízlivostí pak nevhodný k tomu, aby rozevlál prapory. Bohužel vedl ke vzájemnému osočování se obou českých proudů, mladočechů a staročechů, z německé podpory. V obdobném duchu nesla se také polemika mezi katolickou a liberální českou stranou. Liberálové viděli v pobělohorské porážce důkaz nenárodnosti církve, katolíci zase vinili předbělohorskou českou šlechtu, že tím že podlehla kulturními, náboženskému a politickému vlivu německé reformace, zavedla národ k této katastrofě.

Spisů věnovaných „důkazům“ odvěké německé protislovanské a protičeské nenávisti vyšlo v druhé polovině 19. století nepřeberné množství a svou formou i svým obsahem se takřka nelišily. Vždy začínaly „zlatým věkem praslovanské demokracie“ a pokračovaly líčením vpádů germánských hord do země. Následuje pak přehled nejstarších dějin s výpady proti církvi, králům (zvali německé kolonisty, a dle toho je hodnocen jejich dějinný význam) a šlechtě. Vytváří se tak v průběhu obrození mýtus národa velikého ve slávě i v utrpení. Po době největší slávy národa, která vrcholí v období husitských válek, v nichž je spatřován návrat ke starým slovanským řádům, přichází národ k Bílé hoře, zahajující dobu údajně nejhlubšího úpadku českého státu a českého národa. Podle představ druhé poloviny 19. století jen vesnický lid zachoval věrnost mateřskému jazyku a právě z jeho řad vyšli první buditelé, kteří přivedli Čechy opět na výsluní evropské vzdělanosti. Rodí se mýtus české chaloupky a šlechty zrádné a cizácké.

Obrozeneckým mýtem, které si české 19. století vytvořilo o svých vlastních osudech, bylo vytvořeno nádherné panoráma českých dějin. S pohledem na sebe sama se pak začal vytvářet pohled na sousedy, pohled na všechny jinak mluvící skupiny (národy), vůči nimž se české národní hnutí muselo vymezovat. Tak se vytvořil negativní stereotyp Němců jako dědičných nepřátel, zodpovědných za vše, co se v průběhu dějin Čechům nepodařilo vytvořit, zodpovědných za všechny katastrofy, které národ potkaly. Byl vytvořen nový kladný protipól, i když poněkud mlhavý, portrét slovanských bratří na Východě, s nimiž poutá Čechy pevné pokrevní bratrství, společné osudy a očekává je světlá budoucnost.

V českém národoveckém prostředí byla přijatá Herderova romantická jazyková koncepce národa, která v mnohém předurčila budoucí formování státu, nejen na území české Koruny, ale v podstatě v celém prostoru na východ od Rýna. Koncepce vytvářející prostor pro formování státu, ve kterém nebude místa pro národy mluvící jinak než národ většinový. Byla tak otevřena cesta vedoucí ke zruďnostem vyplývající z této teorie národů, včetně teorie a praxe přesídlování, konečného řešení a vyhnání. Celé 19. století bylo vyplněno bojovným úsilím dvou jazykových skupin o získání hegemonie v českém prostoru. Češi si začali stále více

činit zvláštní nárok na celé území, zatímco Němci se zde pro ně stávali lidmi druhého řádu. „Národ nebyl proto veden k tomu, aby se stal skutečně politickým národem, národem občanů, kteří by byli přístupni komplexnímu chápání a řešení problémů země, již obývali spolu s Němci“ (Bohemus). V tomto období se mění pohled na národní dějiny, zásluhou T.G. Masaryka se opouští obraz praslovanské demokracie a objevuje se stejně fiktivní pojetí smyslu českých dějin, založeným na humanitní ideji a mravním odkazu české reformace. Nemění se však pohled na Němce.

Požadavek národní samostatnosti fiktivního národa československého se rodí po roce 1915 zásluhou T. G. Masaryka, ale doma politikové vyčkávali. Plán řešení česko-německého vztahu však česká politika nepřipravila. Program samostatného státu se opíral o koncepci národního sebeurčení, bohužel jen pro jeden národ - československý (Masaryk nikdy neustoupil od svého stanoviska, že slovenský národ neexistuje).

Československý stát nevznikl proto, že jeho vznik byl podpořen historickým či přirozeným právem, ale proto, že zde byl konkrétní historický zájem podpořený dostatečnou silou. Nebylo tedy rozhodující, že existovala vize práva jako oprávněného nároku. Byl určen slabostí Německa a silou Francie, ale byla to v první řadě Francie, která prosadila vznik Československa v jeho tehdejší podobě. Dalším důležitým faktem byla nepřipravenost, ale také nezájem Velké Británie a USA řešit problémy středoevropského prostoru. Francouzský zájem na vytvoření Československa nebyl ztělesněním práva, ale projevem „osvíceného egoismu“, obhajobou vlastních existenčních potřeb. Zájmem Francie bylo vytvoření relativně silných a životaschopných státních útvarů v týlu Německa. Proto hranice nových středoevropských států, také Československa, neopisují linie historického státního práva či přirozeného práva, ale potřeby francouzské strategie a ekonomické ucelenosti. Jak se měnila mocenská rovnováha v Evropě, Francie slábla a stahovala se ze středoevropského prostoru a do tohoto vakua se tlačilo Německo využívající chybných rozhodnutí Versailleské smlouvy. Versailleský mír a následující smlouvy naprosto zbalkanizovaly středoevropský prostor, zlikvidovaly předcházející jednotný ekonomický prostor Rakouska-Uherska. Masarykova republika ve své versailleské podobě zanikla v okamžiku, kdy se stalo to, čeho se F. Palacký a Masaryk nejvíce obávali - Rusko se vzdánilo střední Evropě a rostoucí síla Německa vytlačila z tohoto prostoru Francii jako spojence Československa.

Masaryk a Beneš měli v okamžiku, kdy rozhodli pro odtržení od Rakouska, možnost vytvořit nový nezávislý stát a to buď

- na principu historickém - obnovou někdejších Čech, Moravy a Slezska, které byly společnou vlastí Čechů a Němců,
- nebo na principu etnické identity - československého národa, popravdě pochybného.

V prvním případě by se museli vzdát Slovenska, v druhém případě by museli ponechat českým, moravským a slezským Němcům svobodnou volbu mezi příslušností k Rakousku nebo připojením k Německu. Masaryk založil stát na dvou kontradikčních principech - historickém a etnickém - a nahradil velký multinárodní stát (Rakousko-Uhersko) malým multinárodním státem se dvěma velkými - nespokojenými a separatistickými - menšinami, německou a maďarskou, a se Slováky, kteří se těžko smiřovali s pražským centralismem. Stát, jehož naprostá zranitelnost se ukázala v letech 1938, 1948, 1968 a 1992.

Vznik českého státu předběhl diskusi o jeho smyslu. Politici se nezatěžovali zdůvodněním, proč má existovat samostatný - či osamocený - český stát. Československá idea se stává základním mýtem nového státu jako národního státu jednoho českého národa o dvou větvích - české a slovenské. Ke konci 2. světové války E. Beneš ve své knize Úvahy o slovanství (1944) se pokouší o revizi čechoslovakismu. V ní formuluje novou koncepci poměru mezi Čechy a Slováky - koncepci o novém dokonalejším čechoslovanství. Tento nový poměr mezi Čechy a Slováky by neměl připustit nový rok 1939. Zajištění vidí Beneš v tom, co nazývá slovanstvím budoucnosti - trvalou politikou sovětsko-polsko-československé aliance. Svěrázným vyjádřením ideje československé státnosti je i projekt Karla Kramáře z května 1914 na vytvoření slovanské říše na čele s Ruskem a s českým carstvím.

Mluvíme-li o životních zájmech národa, máme na mysli takové zájmy, které je lid ochoten hájit i za cenu vlastního života. Z tohoto zorného úhlu může pohled na události jako je Mnichov 1938, protektorát, srpen 1968, ale také zánik ČSFR, vést k názoru, že český národ nemá žádné národní životní zájmy, protože nikdy nebyl ochoten hájit suverenitu za cenu vlastního života. Vždy jako by hledal obraz ve svých národních mýtech. Vždyť vždy, kdy národ prý předjímal evropské dějiny

- doba husitská a reformační ukončená Bílou horou,
- doba masarykovské ideální humanitní demokracie první republiky ukončená Mnichovem,
- doba Pražského jara ukončená Srpnem,

jsou zde síly, které národ interpretuje tak, že odpor nedává naději na úspěch. To vede k tomu, že se v národním charakteru sváří vzpomínka na husitství se vzpomínkou na Bílou horu či Mnichov.

Vede to k tomu, že Češi jsou xenofobní národ. Vede to k tomu, že vždy po národní krizi hledá viníka svého národního selhání. Příkladem může být vyhnání německých spoluobčanů v letech 1945 - 1946 odplatou za odtržení pohraničí v roce 1938 a vytvoření ryze národního státu s velmi silnými projevy netolerance vůči zbytkům národnostních a etnických menšin (Rómům) na jeho území. Vede to k mýtům o holubičí národní povaze a zlých sousedech.

Důsledek tohoto „konečného řešení německé otázky“ se stále více promítá nejen do současných česko-německých vztahů a stává se jedním z nejožehavějších problémů české zahraniční politiky. Česká republika stále postrádá vzdělávací koncepci proti projevům nesnášenlivosti a účinné zákony proti rasismu a xenofobii.

Jsou-li dějiny zahraniční politiky státu informací o národním zájmu, pak v české zahraniční politice můžeme hovořit o třech základních modelech:

- svatováclavská politika,
- masarykovská politika,
- slovanská politika.

První symbolizuje politiku, která se při zajištění národních zájmů jednoznačně orientuje na Německo. Vychází z rozvahy, že omezený mocenský potenciál českého státu a neschopnost získat dostatek jiných spojenců znamená, že zde není jiná možnost než akceptovat dominanci německého vlivu (1938 - 1945). Druhá pak politiku, která se snaží zabezpečit český národní zájem tím, že se vyhne německé nadřazenosti hledáním spojenců v západním týlu Německa. Snaží se vytvořit rovnováhu v Evropě tím, že proti moci Německa se snaží postavit sousedy Německa na jeho opačné straně. Je příznačná pro období let 1918 - 1938, kdy se ČSR orientovala na Francii a Velkou Británii. Třetí politiku, která vidí zajištění národních zájmů v orientaci na slovanský Východ (Sovětský svaz, Rusko) s cílem vytvořit koalici, která by byla schopná čelit jakémukoli nebezpečí ze Západu. Tato politika je odvozena od dvou ideologií - panslavismu či slovanské vzájemnosti v jakékoli podobě a socialistického internacionalismu. Československo se na ni orientovalo zásluhou Beneše již za 2. světové války, zcela pak po volbách v r. 1946. Každá ze tří tradičních koncepcí má nejen jinou geopolitickou orientaci - podstatné však je, že žádná z nich se v kritických chvílích neosvědčila.

Všechny vycházejí ze zakořeněného stereotypu, že vždy byl zde někdo, kdo za nás rozhodl. Proto je zde mýtus Mnichova, kdy Češi zůstali sami, opuštění spojenci, pro které v daném dějinném okamžiku ztratil československý stát smysl. Byl obětován pro egoistické zájmy, podobně jako v roce 1918 Rakousko-Uhersko. Proto je zde mýtus Postupimi, kdy to byli vlastně znovu spojenci, kteří nám povolili vyhnat naše spoluobčany, Němce a tím smést z povrchu dosud pěstovanou představu o českém humanismu a toleranci. My Češi jsme za to nemohli - to ONI.

Všechny tyto modely jsou projevem velmi rozšířené iluze, že české národní zájmy lze definovat jako aktuální vztah k sousedům - především Němcům. Dvě vycházejí z buditelského mýtu odvěkého nepřítele a masarykovsko-benešovské představy Čech jako hráze proti expanzi germanismu. Třetí je potvrzením ideje, že pokud Česká republika představuje evropský národ

- díky staleté kultuře, kterou nasála z německého světa - pak každé úsilí zapřít tyto kořeny ji uvrhne směrem k barbarství. Skutečnost, která je nepopíratelná, bohužel v českém prostředí byla vždy prosazována s určitou servilností. Poněkud se zapomnělo na to, že tisíc let společného života v jednom geopolitickém prostředí vytvořilo základ společné kultury. Definovat národní zájem vyžaduje vždy pochopit potřeby vlastního národa a státu a chápat sousedy jako nejdůležitější součást vnějšího prostředí.

Domov, to je místo posvěcené, místo spojené s historií zde usedlého rodu. Člověk je zde silně zakořeněn, spojen s krásami kraje, s barokním kostelem, s náhrobky svých předků, takže nehledá potřebu pěstovat nepřátelství k domovu jiných. Podstata nacionalismu tkví v něčem jiném, v nezakořeněnosti v konkrétním domově. Proto vytváří ideje abstraktní vlasti stejně mluvících lidí. Řečeno slovy Immanuela Kanta: **„Národní charakter vzniká, až když nikdo v národě nemá osobní charakter“**. Ztráta zakořenění a abstraktní integrující idea založená toliko na jazyku, slouží pak hnutí, většinou militantnímu, které se bez nepřátel neobejde - i kdyby si je mělo vymyslet.

Dovolte abych tuto mou úvahu zakončil citátem z knihy Petra Normana Waageho „Já, my a ti druzí“: *„Kombinace různých národů v jednom státě je stejně důležitou podmínkou pro civilizovaný život jako existence různých lidí ve společnosti. Tam, kde splývají politické a národní hranice, přestávají se společnosti vyvíjet. Dostávají se do takového stadia vývoje, kam se dostane jednotlivce, přestane-li se stýkat se svým okolím.“* Lidská identita ztrácí postupně poslední vazby s individuálním já, s osobním vědomím a požitky a nahrazuje je kolektivním cítěním. V takové chvíli propuká nenávist k těm, kteří mají jinou identitu, kdo mají někde své kořeny, a tím onu kolektivní identitu ohrožují. Odvaha nacionalisticky naladěného davu pak roste přímo úměrně se zbabělostí jedinců. Národnostní problémy se dají řešit pouze tehdy, jsou-li chápány jako druhořadé problémy proti otázkám svobody a hodnoty člověka.

Při řešení česko-německých národnostních sporů byl však postup opačný. Byly vyloučeny právě otázky svobody a hodnot člověka. Zájem stejně hovořících skupin byl povýšen nad zájem jednotlivce. Vždyť to, jakým jazykem budu hovořit, je nejsvětějším právem každého jedince a nejde ho tedy vnutit, jak to činí nacionalisté. Nejde vnutit jedinci, aby tím, že užívá jazyk skupiny, byl nucen vyznávat nekritickou víru k propagovaným mýtům. Tyto mýty hrají povětšinou negativní roli v procesu pochopení „jiných“, žijících v stejném životním či zemském prostoru (území), neboť vytvářejí zkreslující obraz o mé jazykové skupině, povětšinou velice barvotiskově krásný, zároveň však podávají zkreslený obraz o těch „jiných“, kteří jsou příčinou všech nezdarů mytických hrdinů národa.

Pokud se chce tento národ zúčastnit procesu evropské integrace, pak musí opustit svět svých nacionálních mýtů a hledat cestu k porozumění jak svých dějin, tak dějin sousedů. Musí především opustit představu o vlastní výjimečnosti, musí opustit pocit podezírání vůči sousedům a především musí být schopen hovořit o vlastních chybách, přestat hledat vinu v jiných. A to bez oproštění se od mýtů nelze. Mýtus totiž nepřipouští dialog.

V Plzni 1.9.1998 – v Pardubicích 11.11.2003

Předneseno na konferenci Česko-německé vztahy - česká stanoviska, Praha 29.9.1998 (pod jménem František Chocholatý)

Autorem upraveno v únoru 2007 a povoleno k vydání na www.go-east-mission.de